

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

TRINGLI ISTVÁN

Sátoraljaújhely a középkorban*

Sátoraljaújhely középkori történetének írója látszólag szerencsés helyzetben van. Nincs még egy magyar mezőváros, melynek ennyi saját kiadású középkori oklevele lenne, a középkori birtokos családok levéltárainak néhány irata is átvészelte a történelem viharait.¹ A forrásadottságok azonban csak látszólag kedvezőek: a városi oklevelek nagy részét a pálos kolostor levéltára őrizte meg, azok pedig túlnyomórészt a rendház szöveivel foglalkoznak, a város belterületére csak néhány szűkszavú adat vonatkozik. Jellemző módon, az első újhelyi utcaneveket 1554-ből ismerjük.² A tárgyi emlékek sem segítenek: a város sűrűn beépített belső részein csak kisebb leletmentő ásatások folytak.

A középkor történetéből csak az utolsó 250-300 esztendő eseményeit tudjuk rekonstruálni. Anonymus, amikor a 13. század elején megírta a honfoglalás történetét, kétszer is szólt Sátorhalmáról, ez alatt azonban a Sátor-hegyet, vagy az egész Sátor-hegycsoportot értette, a lakott helyről azonban nem beszélt.³ A települést említő első oklevél 1261-ből származik – ez maga az alapítólevél – forrásaink száma azonban csak a 14. századtól kezdve növekszik, a későbbi írott források is csak IV. Béla koráig tekintenek vissza. Értékelhető honfoglalás kori vagy korai középkori régészeti lelet a város területén eddig nem került elő.

A város urai

Sátoraljaújhely területe – akár állt itt a városalapítás előtt más település, akár nem – az egész középkor folyamán egyetlen birtoktesthez tartozott; feltehetőleg a 11. században létrehozott pataki ispánság, majd a 14. sz. második negyedétől kezdve ennek örökébe lépő pataki uradalom tartozékának számított. Újhely történelme 1848-ig megszakítás nélkül össze-

* A tanulmány az OTKA által támogatott „Magyarország városainak történeti atlasza” című (186544. sz.) program keretében készült.

¹ Gulyás László Szabolcs: A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. PhD értekezés kézirat, Debreceni Egyetem 2008. (a továbbiakban: Gulyás 2008) 15, 188; A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa MOL - Arcanum Aadatbázis Kft. Szerk. Rácz György 2010. mol.arcanum.hu (utolsó letöltés 2011. 8. 4.). Az oklevelek túlnyomó része magyar nyelvű regeszta kiadásban is olvasható. Bándi Zsuzsanna: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). = Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985.) 557-725. (a továbbiakban: Bándi 1985) és Tóth Krisztina: Sátoraljaújhely középkori történetére vonatkozó oklevelek. Széphalom 15 (2005) 167-172.

² Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), Urbaria et Conscriptiones (továbbiakban: U et C) 45-36.

³ P. magistri qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum 15. c. ed. Aemilius Jakubovich, Desiderius Pais. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, edendo praefuit Emericus Szentpétery. Bp., 1937. I. 55.

forrott a pataki ispánság majd az uradalom történetével. A pataki ispánságban valószínűleg minden talpalatnyi föld a király birtokában volt, élén a király által kinevezett pataki ispán állott. Központja Patak – a mai Sárospatak – volt, ahol azonban csak egy vagy több kisebb kúria állt, várat – azaz a királyság első századaiban szokott földvárat – nem emeltek itt. Vár-ispánságnak ezért sem nevezhetjük, meg azért sem, mivel nem voltak sem pataki várföldek, sem várnépek, sem pedig várjobbágyok, a pataki ispánságot ezért szokták erdőispánságként vagy erdőuradalomként is emlegetni. Nyugati része mélyen benyúlt az Eperjes-Tokaji-hegységbe, ahol még a 13. században is a pataki ispán alá tartozó királyi erdőővők éltek, keleti fele pedig szántókkal, rétekkkel, mocsarakkal, szőlőkkel borított vidék volt.⁴

1261 körül az ispánság életében nagy változás következett be: nekiláttak egy kővár építésének, alatta pedig egy új – vagy legalábbis új jogokkal felruházott – települést, Újhelyet, hozták létre. A vár Újhely területén, a Patak felé vezető út fölött emelkedett, azon a hegyen, melyet később Vár-hegynek neveztek. Elkészülte után leggyakrabban pataki várnak hívták, de előfordult az újhelyi vár megnevezés is.⁵ Az erősség jól védhető hegyre épült. Építésének célja az volt, hogy egy esetleges támadás esetén – egészen bizonyosan újabb mongol támadásra gondoltak az építők – menedékkül szolgáljon az ispánság lakóinak, ahogy a város alapítólevelében írták, „hogya szükség esetén, amitől Isten óvjon, sátor-elői vendégeink sátorhegyi várunkban összegyűljenek”. Az újhelyi vár menedékvár volt, az ispánság majd uradalom központja azonban továbbra is Patakon maradt, ahol a földesuraknak több kúriájuk állott.⁶

A várat ugyan a tatárok ellen építették, első ostromát azonban egy belháborúban kellett kiállnia, valószínűleg 1264-ben. Ebben az évben IV. Béla király és fia, István herceg – aki ekkor már az ifjabb király címet viselte – közt háború tört ki. István felesége, Erzsébet és gyermekei a pataki várban voltak, amikor a király seregei az erősséget megostromolták és elfoglalták, az ifjabb király családját pedig foglyul ejtették.⁷ Az ostrommal együtt járó harc valószínűleg a frissen alapított várost is érintette. A város lakói gyakran láthatták vendégül az alapítót, aki többször is tartózkodott a várban, akárcsak fia, Kun László is.⁸

A vár felépítése és a város alapítása után a pataki ispánság belső igazgatása átalakult. A városhoz négy, az uradalomhoz tartozó közeli birtokot rendeltek: Tájt, Borsit, Kovácsit és Obizligetét.⁹ Az erről tudósító, 1282-ben kelt oklevél Újhelyt *villa*-nak – ami ekkortájt falut és várost egyaránt jelenthetett –, a négy birtokot pedig *possession*-nak nevezte, ami jelenthetett faluszerű települést, de más önálló határú földet is.

⁴ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp., 1987.47; Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. = Történelmi Szemle, 15. (1993.) 1-57. (A továbbiakban: Szűcs 1993.)

⁵ Déthsy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6. (1966) 177-197. uő. Újhely várának története. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetek 1. szerk.: Fehér József. Sátoraljaújhely 1994; MOL Diplomatikai Levéltára (a továbbiakban: DL) 2842.

⁶ A Pálócziak pataki házainak felsorolása 1499-ből: MOL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (továbbiakban: DF) 211210.

⁷ Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszállya az 1260-as években Bp. 2007. (A továbbiakban: Zsoldos 2007.) 49.

⁸ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I-II. Ed.: Szentpétery Imre-Borsa Iván. Bp., 1923-1987. (A továbbiakban: RA) 3152, 3153, 3154, 3155, 3156, 3157, 3159.

⁹ Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi I-XII. Wenzel Gusztáv. Pest, Bp. 1860-1874. (A továbbiakban: ÁUO) IX. 391. (RA 3184)

Táj a város határától északra, a Káté szőlőhegy közelében feküdt. 1321-ben még valószínűleg lakott volt. A 15. sz. első felében már lakatlan, de önálló határral rendelkező pusztaként emlegették. A 14. sz. folyamán Kistoronya határába olvadt, és szőlőhegy lett belőle. Lakott részét – ha volt ilyen egyáltalán – abban a patak völgyben fekvő, Tájhegy alja nevű dűlőben kereshetjük, ami fölött a Simonyos vagy Simony-hegy egyik szőlőhegye, a Táj-hegy magasodik.¹⁰ Borsi megmaradt lakott településnek, ma is önálló község, Kovácsi pedig Borsi határába olvadt. Ez utóbbi föld vagy település Borsitól délre feküdt, a Bodrog egyik nagy kanyarulata félkaréjban vette körbe. E kanyart a 19. századi folyórendezéskor levágták, így a terület a folyó bal partjára került, nevét a fő- és a holtág által körülvett sziget, a Kovácsi-rétek (Kovácske lúky) őrzi.¹¹ Borsihoz hasonlóan Obizligete sem pusztult el, csak új nevet kapott, valószínűleg azonos a későbbi Kistoronyával.¹²

A középkorban több magyar város szerzett magának közelében fekvő földeket vagy lakott falvakat. A szerzés történhetett vásárlással vagy királyi adománnyal. A lakott falvak idővel vagy a városba olvadtak, vagy a város földesurasága alá kerültek. A szabad királyi városok közül Sopron több jobbágyfalu birtokosa volt, és egy kisebb, városi birtokban levő uradalom épült ki szomszédságában. Nagyszombat és Pozsony több települést olvasztott határába. A középkor végén Kassa is egy valóságos uradalom birtokosa lett. Újhely a 13. sz. második felében királyi – azaz királyi tulajdonban levő – város volt, az uralkodó és a városlakók célja eredetileg valószínűleg hasonló volt, mint a soproniaknak, pozsonyiaknak és a nagyszombatiaknak. Mivel a későbbiekben Sátorajújhely megmaradt földesúri – királyi majd magánföldesúri – alárendeltségben levő városnak, így a szokásjog számára értelmezhetetlené vált ez az adomány. Emléke azonban nem tűnt el, az ekkor kialakított birtokcsoport évszázadokon keresztül a pataki uradalmon belül egy kisebb egységet képezett.

A pataki ispánságból már az Árpádok is adományoztak el részeket, az egész ispánságot azonban először I. Károly ajándékozta el az 1310-es években a Baksa-rokonságnak. 1318-ban a Baksáké volt az uradalom, 1319-ben azonban a király visszavette az egész területet.¹³ Az ispánságot pár esztendőre újjászervezték, élére a Balassa család ősét, Doncs mestert állították.¹⁴ Doncs töltötte be utoljára e tisztséget, 1323 után ugyanis megszűnt a pataki ispáni méltóság, vele együtt az ispánság is. A Patakhoz tartozó földek királyi uradalommá váltak. A várhoz tartozó birtokok azonban sokkal kisebbek lettek, mint egykor voltak: az erdős nyugati részeket leválasztották Paktól, és eladományozták, e területek Újvár, később Abaújvár, megyébe olvadtak, a maradék pataki uradalom pedig Zemplén megye része lett, és maradt is a megye fennállásáig.

¹⁰ *Fejér György*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis studio et opera Georgii Fejér I-XI. Budae, 1829-1844. (A továbbiakban: *Fejér*) VIII/2. 292; DL 71943; MOL, Kamarai térképek 165:1. 1704: Tay hegy – MOL Archivum Patakiense Rákóczi-Trautsonianum, 9–15; 1786: Füz kút ab oriente via infra Tajhegy Toronyam ducens – *Dongó Gyárfás Géza*: Sátorajújhely története. Sátorajújhely, 1907. 86.

¹¹ *Dongó Gyárfás Géza*: Zemplén vármegye történeti földrajza. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (a továbbiakban: AZT) 10. (1904) 166; *Szücs* 1993. 22, 36; DL 71943. Az első katonai felmérés 1763-1785. DVD Bp. 2006. 25–10. A második katonai felmérés 1806-1869. DVD Bp. 2006. 43–41; Zemplínske vrchy. Latoricka rovina. Turistická mapa VKÚ Hermanec, 1998. 1: 50 000.

¹² *Szücs* 1993. 36.

¹³ DL 57252; *Fejér* VIII/2. 292.

¹⁴ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája. Bp., 1996. I. 45. II. 264.

I. Károly 1327 körül újfent eladományozta a pataki jószágokat. Az uradalmat Babonics János egykori szlavón és dalmát horvát bán, majd a királyné tárnokmestere kapta meg, aki 1334-ben az újhelyi várban végrendelkezett. Halála után az uradalom visszaszállt a királyra, és 1392-ig királyi kézen is maradt.¹⁵

A két, pár esztendeig tartó magánföldesúri uralom után újra a királyi birtoklás évtizedei következtek, ami azonban a valóságban gyakran királynéi uralmat jelentett. A pataki ispánság már valószínűleg István ifjabb királysága alatt királynéi kézen volt: felesége Erzsébet feltehetőleg királynéi jószágként lakott benne, amikor elfogták IV. Béla emberei. Babonics János királynéi tárnokmesterként is bizonyára Károly király feleségétől, Erzsébettől, vagy legalábbis Erzsébet közbenjárására kapta az uradalmat. Az István ifjabb király és I. Károly korabeli királynéi birtoklást csak feltételezhetjük, a későbbi adatok azonban már biztosan a királynéi fennhatóságra utalnak. I. Károly özvegye, Erzsébet királyné, fia, Nagy Lajos uralkodása alatt, 1358-ban ugyanúgy birtokolta az uradalmat, mint ahogy valószínűleg korábban is tette. Amikor ugyanis I. Károly királynak a pálosok számára kiállított megerősítő oklevelét Nagy Lajos megerősítette, ahhoz a királyné is hozzájárulását adta, erre pedig csak akkor volt szükség, ha az ő jogait is érintette a rendelkezés.¹⁶ 1361-ben a pataki plébános Újhely városát a királynéi tárnokmester bírósága elé idéztette meg, ami megint a királynéi birtoklást bizonyítja, mert általában e báró ítélkezett a királynéi birtokok ügyeiben.¹⁷ Zsigmond király felesége és társuralkodója, Mária királynő, hasonlóképpen királynéi jogon rendelkezett a pataki uradalom fölött.

1390-ben Perényi Miklós szőrényi bán magának kérte az uradalmat, Zsigmond király ki is állította az adományozásról szóló oklevelet, a Perényiek mégsem lettek ekkor birtokosok. Patak és környéke a királynő kezén volt, aki nem járult hozzá az adományhoz.¹⁸ Két év múlva aztán mégis megkapták a Perényiek a pataki jószágokat, akik két generáción keresztül birtokolták, mígnem 1428-ban fiágon kihalt a Perényiek pataki ága.¹⁹ A király 1429-ben az uradalmat egy másik bárói családnak, a három Pálóci-fivérnek: György esztergomi érseknek, Mátyus országbírónak és Imrének adta. Az adománylevel egyben az uradalom legpontosabb középkori leírását is tartalmazza. Ebből kiderül, hogy a váltakozó birtokosok Kun László óta nem sokat változtattak az uradalom szerkezetén, az továbbra is kétközpontú maradt, egy északi és egy déli részre tagolódott. Az uradalom két városa: Patak és Újhely állt a részek élén, pontosabban az északi rész élén a vár, ahonnan azonban az egész uradalmat is igazgatták. Mivel a 14. sz. közepe óta az uradalom nagysága nem változott, a vonzáskörzetekben sem történt változás. Újhelyhez tartozott Borsi és Toronya és az ekkor már csak pusztaként emlegetett Táj és Kovácsi.²⁰ A földesurat mindkét részen a várnagy képviselte, az alvárnagyok hatáskörét pedig talán valamelyest területileg elválasz-

¹⁵ *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Bp., 1977. 177; *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437). Bp., 1977. 165; *Engel Pál* Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája. Középkori magyar genealógia. CD-ROM 2001.

¹⁶ DL 4710.

¹⁷ A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. Sajtó alá rendezi *Géresi Kálmán*. I-V. Bp., 1882-1897. I. 251.

¹⁸ *Fejér X/1*. 610. (*Bándi* 1985. 28)

¹⁹ A Perényi család levéltára 1222-1526. Közzéteszi: *Tringli István*. Bp., 2008. 163; *Pesty Frigyes*: Krassó vármegye története. III. Oklevéltár Bp. 1882. (a továbbiakban: Krassó) 222; DL 71906, 39287, 39288.

²⁰ DL 71943, 71944, 71945, 71950, 71951.

tották egymástól. 1526-ig a Pálóciak maradtak az uradalom birtokosai, ezen semmit sem változtatott, hogy a családtagok időnként felosztották egymás közt, vagy zálogba adták. 1490-1492-ben, amikor János Albert lengyel herceg el akarta foglalni a magyar trónt, a Pálóciak a pataki várból gátolták meg, hogy a lengyel trónkövetelő magyar hívei eljussanak a herceg táborába. A lengyel csapatok ezt nem nézték tétlenül, a várat és Patak városát – minden bizonnyal Újhellyel együtt – rövid időre elfoglalták.²¹

Az országos és a helyi események időrendje ritkán esik egybe. A pataki uradalom számára azonban ugyanúgy a mohácsi csatával ért véget a középkor, mint ahogy az egész országnak. A mohácsi síkon esett el Pálóczi Antal, a család utolsó férfisarja, utána a Perényiek nádori ága foglalta el az uradalmat. Néhány év múlva elpusztult a régi pataki, vagy új-helyi vár, helyette építették fel a máig álló pataki várat.

Az 1261-es kiváltságlevél

A pataki ispánság területére legkésőbb a 12. század végétől kezdve új lakókat telepítettek az uralkodók. 1201-ben a Patak melletti Olaszi (a mai Bodrogolaszi) lakói kaptak kiváltságokat. A jövevényeket latinul *hospesek*nek, magyarul vendégeknek nevezték. A vendég általában jövevény volt, de nem feltétlenül idegen.²² A vendégnek lenni nem nemzeti-ségi létet jelentett, hanem jogállapotot. A *hospesek* ugyanis a környezetüktől eltérő jogokat, szabadságokat kaptak az őket letelepítő földesuraiktól. A pataki ispánság telepesei azonban valóban messziről érkeztek a Bodrog partjára, többnyire vallon származásúak voltak. Az 1201-es adománylevél az első ránk maradt *hospesprivilegium*.²³ A központi település, Patak lakói közt is részben vallon eredetű jövevények éltek, kiket a korabeli magyar nyelv olaszoknak hívott.

A pataki ispánságban tehát már a jól bevált gyakorlatot követték, amikor Sátor-hegy alá – ahogy akkor mondták a Sátorelőre – vendégeket telepítettek, akiknek kiváltságokat is adtak. Privilegiumukat István herceg, IV. Béla király elsőszülött fia 1261-ben állította ki. Az ispánság királyi birtok volt, az ide letelepített *hospesek*nek ezért csak a király adhatott kiváltságot. IV. Béla azonban István hercegnek az Árpádok szokásai szerint hercegi területet, ún. dukátust adományozott. István 1260-ban már másodszor került Erdély élére, a kiváltságlevélben ezért nevezte magát Erdély hercegének. István hercegsége azonban nemcsak Erdélyre terjedt ki, hanem több északkelet-magyarországi megyére is.²⁴ A királyi hercegek a királyok minden jogát gyakorolták saját hercegségi területükön, többek között a *hospes*- vagy város-kiváltságok adományozását is, ezért adhatta ki István herceg a sátoraljaújhelyi privilegiumot.²⁵ Az 1261-es privilegium az egyik legkorábbi magyarországi városi kiváltságlevél.

Az alapítólevél a következő rendelkezéseket tartalmazza: 1) minden telek után földbér címén Szent István király napján annyi dénárt fizetnek, amennyi két *pondus* ezüst értékének

²¹ Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387-1526). Összeállította: C. Tóth Norbert. Bp.-Nyiregyháza, 2002. 691; DF 234562. Ez utóbbi forrás ismeretét Neumann Tibornak köszönöm.

²² Solymosi László: Hospes-kiváltság 1275-ből. = Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László, Veszprém, 1984. 17-100; *uő.* A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon Bp., 1988. 7.

²³ Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete. = Századok 68. (1934.) 8; *Szücs* 1993. 5.

²⁴ Zsoldos 2007. 23.

²⁵ Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 78.

A kiváltságlevél

felel meg; 2) a pataki ispán nem ítélkezhet fölöttük, hanem kisebb ügyekben az általuk választott bíró, a nagyobbakban pedig a király ítél; 3) a Bodrogon szabadon halászhatnak; 4) ha a király ellátogat közejük, vendégül kell látniuk; 5) az örökös nélkül meghalt *hospesek* jószágait a pataki ispán nem foglalhatja le, ők azokkal szabadon rendelkezhetnek; 6) hétfőnként vámmentes vásárt tarthatnak; 7) a szabad állapotú emberek szabadon letelepedhetnek ott, anélkül, hogy jószágaiknak bármi sérelme esne; 8) bírájukat évenként leválthatják, és mászt állíthatnak a helyébe; 9) maguk számára papot közös akarattal szabadon választhatnak; 10) a tizedet ugyanúgy fizetik, mint a pataki *hospesek*; 11) minden másban ugyanazt a kiváltságot élvezik, mint a pataki *hospesek*; 12) a következő hét (!) megyében: Zemplénben, Újvárbán, Sárosban, Ungban, Borsavában és Szabolcsban nem kell vámot fizetniük; 13) ha veszély esetén a Sátorhegyen levő királyi várba menekülnének, a várnagy joghatósága alá tartoznak, aki királyi felhatalmazásból plébánosukkal együtt ítélkezik felettük, és ha a várnagy nem megfelelően járna el, akkor a király személyében a plébános eltilthatja ettől a várnagyot, minderről pedig a domonkosok és a ferencesek tesznek tanúbizonyságot; 14) ha a bíró valamely kisebb ügyben – azaz lopáson, latorságon, vérontáson és gyilkosságon kívül eső ügyekben – nem szolgáltatna igazságot, akkor a bírót idézzék a várnagy színe elé, aki majd a király által ráruházott hatalmánál fogva elítéli; 15) a király által *hospeseknek* adott telkeket

a rajtuk emelt épületekkel együtt tetszésük szerint használhatják, szabadon eladhatják, adományozhatják, vagy kegyes célokra fordíthatják; 16) ha valaki egy éven belül a neki adott telken nem építkezne, akkor a király felhatalmazza a várnagyot, hogy elvegye tőle, és annak adja, aki építkezni tud rajta; 17) szükség esetén a várbeli ciszternába közösen kell vizet hordaniuk, ha ezt nem tennék meg, a várnagy megbírságozhatja őket; 18) ha valakit a királyhoz küldenének követségbe, akkor őt a várbeliek ne akadályozzák, hanem szabadon mehessen az uralkodóhoz, és szabadon térhessen onnan vissza.²⁶

Az újhelyi privilégium két részre oszlik: a vámmenteségről szóló pontig a korai városprivilégiumok szokásos rendelkezéseit tartalmazza, utána azonban sajátos újhelyi problémák következnek.²⁷ Az oklevél szóhasználata ettől kezdve megváltozik. Eddig túlnyomórészt az ispán joghatósága alól mentesítette a várost, ezután azonban a vár és a várnagy, valamint a város viszonyáról szól. A pataki ispán és a pataki várnagy két külön személy volt.²⁸ Más volt a feladatuk és más a jogkörük is. A privilégiumlevél célja az volt, hogy az újhelyi vendégeket bizonyos ügyekben kiemelje a két méltóságviselő jogköre alól, és az ispánság lakóinak általános jogaival szemben szabadságokat adjon nekik.²⁹ Az oklevél közvetlenül a földesúr – azaz a király, jelen esetben pedig a herceg – alá rendelte az újhelyi vendégeket. A kiváltságlevél második pontja miatt tekintjük városprivilégiumnak. Ha ugyanis a pataki ispán joghatósága megmaradt volna az újhelyiek fölött, akkor csupán *hospeskiváltságról* beszélhünk.

A privilégium egy pontjához feltétlenül külön megjegyzést kell fűznünk. Egy hercegi kiváltságlevél többször alaposan végigolvastak, mielőtt kiállították volna, ezért aztán aligha hihető, hogy számolási hibát vétettek volna, amikor hat olyan megyét soroltak fel, ahol az újhelyieknek nem kellett vámot fizetniük, pár szóval előbb mégis hét ilyen kormányzati egységről beszéltek. Az oklevél kérvényezői és írója tudatosan, de középkori módon gondolkodtak. A hetedik megye vagy ispánság (*comitatus*), az oklevél korábbi tartalmából következően mindenki számára magától értetődő volt, az csak a pataki ispánságot jelenthette, ezért aztán nem is tartották szükségesnek név szerint megemlíteni, elég volt számmal utalni arra, hogy ezt sem felejtették ki a vámmentes területek közül.

A városprivilégiumot először Kun László erősítette meg 1284-ben, majd III. András 1291-ben.³⁰ Az újhelyiek nem ezt az egy privilégiumot tették a király kancellárja elé, hanem azt az 1282-ben oklevelet is, amelyik a már említett Újhely környéki négy birtoknak az újhelyiek számára történő visszaadásáról rendelkezett. A vendégek a szabadságaikat és a város birtokait biztosító királyi rendelkezést egyformán fontosnak tartották, más királyi oklevelük valószínűleg nem is volt.

Az Árpádok után azonban már egyetlen király sem erősítette meg egyik oklevelüket sem. I. Károlytól ezt hiába is várhatták volna, hiszen ő rövid időre kétszer is eladományozta az ispánsággal együtt a várost. Az ispánság megszűnésével a városprivilégium számos rendelkezése értelmezhetetlenné vált, hiszen nem volt többé pataki ispán, akivel szemben a *hospesek*nek külön jogaik lettek volna. Az Árpádok kihalása után az újhelyiek

²⁶ ÁUO VIII. 5. (RA 1780)

²⁷ Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilégiumok. = Tanulmányok Budapest múltjából 14. (1961.)

²⁸ Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 100-1301. Bp., 2011. 179, 263.

²⁹ Tringli István: A szent királyok szabadsága. = Századok 2003. (137.) 809-848.

³⁰ 1284: ÁUO IX. 391. (RA 3337); 1291: ÁUO X. 25. (RA 3696)

nem hivatkoztak e kiváltságokra, a kiváltságlevél pedig valamelyik földesuruk levéltárába vándorolt és a Rákóczi-iratokkal együtt 1711 után a kamarai levéltárba került.³¹ Ha a város az egész középkorban királyi kézen maradt volna is, önmagában az 1261-es városprivilegium akkor sem lett volna elég ahhoz, hogy Újhelyből szabad királyi város váljon, legfeljebb azoknak a sajátos helyzetű királyi városoknak a sorát gyarapította volna, melyeket az újabb történeti irodalomban királyi szabad városoknak neveznek. A szabad királyi városi jogállás amúgy is csak a 15. században vált véglegessé.³²

A város és lakói

A középkori város kiterjedése nagyobb volt a trianoni békeszerződés előtti területnél. 1785-ig ugyanis Újhelyhez tartozott az 514 katasztrális holdnyi (2,96 km²) Hosszúláz nevű, a korábbi forrásokban túlnyomórészt rétként emlegetett rész, amelyen akkor egy önálló falut hoztak létre. A város nagysága 74,51 km² volt, határai sem a középkorban, sem a kora újkorban nem változtak.³³ Ott ahol a település határai a Bodroggal érintkeztek, a folyószabályozási munkák néhány helyen megváltoztatták a folyó fő medrét, és a kanyarok átvágása miatt néhány föld a Bodrog bal partjára került, a középkorban azonban ezek a területek mind a jobb parton feküdtek.

Amikor 1261-ben kiállították a város alapítólevelét, sem a vár, sem a város nem épült fel teljesen, ez az alapítólevélnek ama pontjából derül ki, amelyben azokról a vendégekről van szó, akik egy éven belül nem emelnek házat a nekik adott telket. A város település-szerkezetét a rajta keresztülhaladó utak határozták meg.³⁴ Magja a délről észak felé tartó út volt, ami mellett három utca alakult ki. A település központja a piac volt, a hétfői hetivásárok helye. A piactól délre fekvő részeket alsó, az attól északra elterülőket felső résznek nevezték, és minden bizonnyal már a középkorban Al- és Felvég névvel illették őket. A főutca déli szakasza Pataki vagy Alvégi utca volt, az északit pedig Felvégi utcának nevezték. A piac északi végénél a Ronyva felé tartott a Híd utca. Ezen az utcán ment az Alföldről és Patakról érkező út Zemplénbe, majd tovább Ungvárra, erre haladtak azok is, akik, miután átkeltek a Ronyva hídján, észak felé vették útjukat. Sátoraljaújhely tehát egy útelágazásnál alakult ki. A Híd utca végén állt a vámszedő híd. Ezen kívül kisebb hidak, falpallók bizonyára vezettek még a Ronyva fölött, de azok csak helyi használatra szolgáltak. A piac déli végében is volt egy keletre tartó utca, ami Borsiba vezetett, ezt hívták Borsi utcának. A vámhídon keresztül keletre vivő út ugyanis nem vitt be a faluba. A Felvégi utca is fontos út volt, ez vitt Telkibánya és Gönc felé. Nem kapcsolódott a város utcarendszeréhez a pálosok temploma körül kialakult kis városrész.

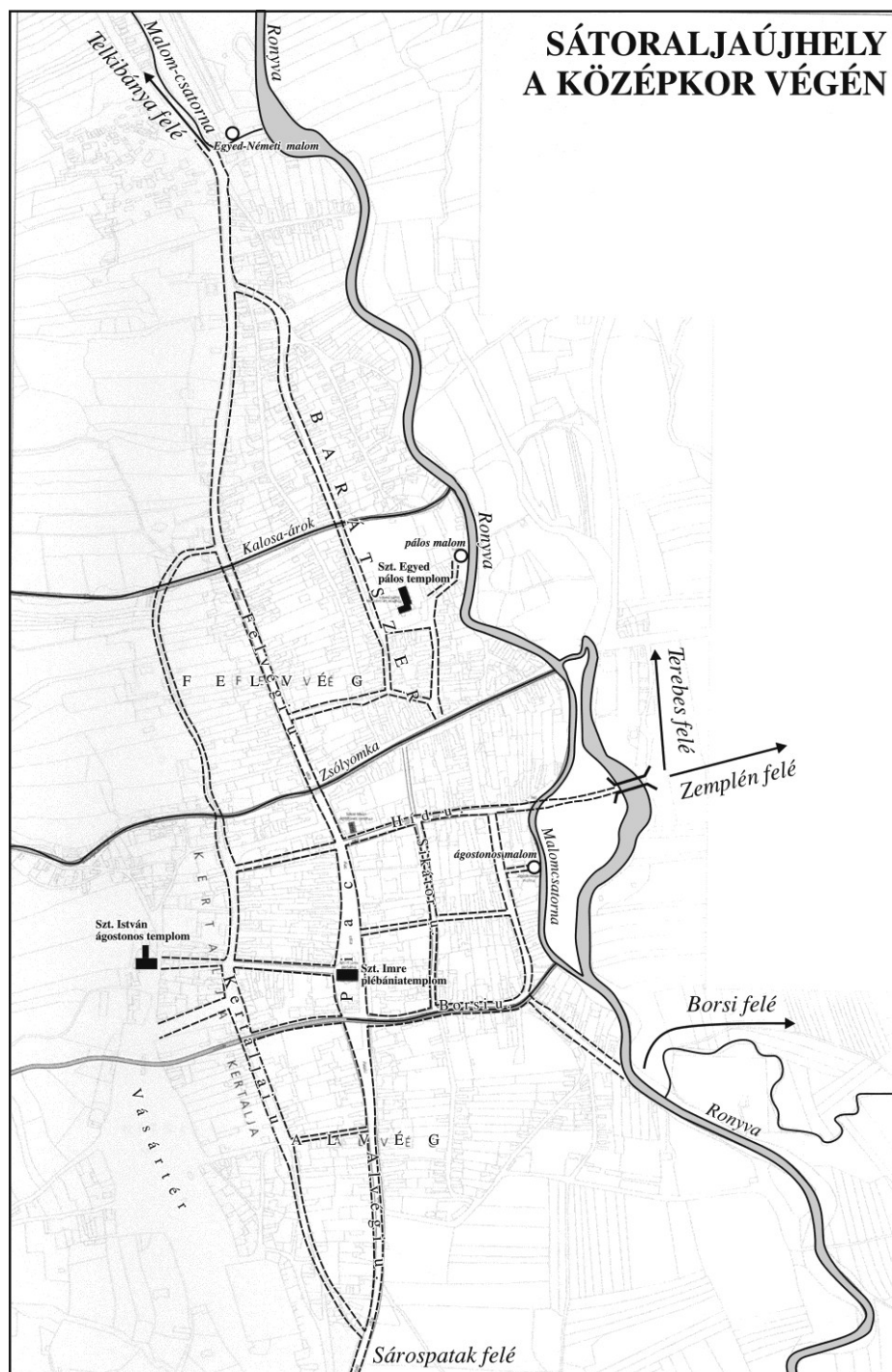
Az újhelyi vendégek nem tartoztak sem a városkiváltság adományozásakor Magyarországon leggyakoribb délnémet, sem a korábbi korszak vallon telepesei közé. 1307-től kezdve több sátoraljaújhelyi polgár nevét ismerjük. A 14. sz. első feléből származó nevek többsége olyan keresztnév latin alakja, amely semmit nem árul el viselője nemzetiségéről, azonban teljesen megfelel a kor magyarországi névhasználati szokásainak. E nevek nem

³¹ DL 519. (MOL Neoregstrata Acta 752–23)

³² Kubinyi András „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? = Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 1. (2006) 51–61.

³³ Az adatok a hivatalos magyar helységnévtárakból származnak.

³⁴ Tringli István: Hagyományos térszemlélet és az utcafejlődés történeti típusai a régi Sátoraljaújhelyen. (Megjelenés alatt).

Rajzolta: Nagy Béla

utalnak egyértelműen vallon vagy német eredetre, viselőik lehettek magyarok, szlávok (szlovákok vagy lengyelek), németek, vallonok is. A későbbi családnevek jórészt magyar hangzásúak, így valószínű, hogy az újhelyi vendégek többsége a város alapításától kezdve magyar volt. A magyarnak feltételezett nevek mellett két, a 14. sz. első feléből fennmaradt név viselője szláv nyelvű lehetett: egyiküket Szidliknek, másikukat Tót Ivánnak hívták, ők talán szlovákok voltak. A szórványosan előforduló nevek alapján megállapítható, hogy a város lakóinak túlnyomó része a későbbi középkorban is magyar volt. Magyar nevek szerepelnek egy több újhelyi férfit felsoroló 1475-ben kelt oklevélben.³⁵ A középkori eredetű dűlőnevek közül csupán az Esztáva szláv eredetű, ezen kívül talán ide sorolhatjuk a 17. század elején említett Vinyiket.³⁶

A város területén a középkor óta öt gabona őrlésére szolgáló malom állt, mindegyikük a Ronyva mellett fekvő vízimalom volt. A középkori malmok ugyanott álltak, ahol az újkoriak, azonosításuk is elvégezhető. A folyásirány szerint az első a plébánia malma volt, ami az újkori pap malomnak felelt meg. A középkori Egyed Mihály majd Rojcsai István malma az újkori Baksi, a középkori Csikós vagy Németi Mihály-féle malom az újkori Hartai-malommal volt azonos. A pálosok malma a kolostor alatt feküdt, az ágostonos malom pedig megegyezett az újkori városi malommal.³⁷ A malmok jövedelmeinek egy részét több birtokos közt osztották meg. Szinte bizonyosan középkori eredetű volt a város négy éves vására, melyeket azonban csak 1570-ban említettek először. Virágvasárnap, Sárlos Boldogasszony, Szent Egyed és Szent Imre napján tartották őket.³⁸ A két utóbbi vásári nap megegyezett a plébánia és pálos templom ünnepével. Az éves vásárokat a város fölötti dombon, a Hecskén tartották.

1401-ben a Perényiek a város lakói számára bírói kiváltságot szereztek a királytól. E szerint az „élelemszerzés céljából” útra induló – azaz speciális céllal kereskedő – újhelyieket nem volt szabad letartóztatni, áruikat lefoglalni, hanem csak uraik és saját bírái előtt lehetett őket perelni. Hasonló kiváltságleveleket más földesurak is szereztek, igazi jelentősége az volt, hogy a korlátozta a szokásjog által elismert lefoglalás jogát, és annak speciális válfaját a represszáliát. Ennek értelmében, ha bármelyik újhelyi lakos tartozott egy másik város polgárának vagy egy másik földesúr alattvalójának, akkor a hitelező városa vagy földesura bármelyik újhelyi polgárt lefoghatta, áruját pedig zálogjogon mindaddig magánál tarthatta, amíg az adósságot nem egyenlítették ki. Az ilyen kiváltság azonban sohasem biztosított teljes védelmet a hitelezőkkel szemben.³⁹ Az oklevél felsorolta az újhelyiek bírait is: a bírászkodás legfelső fokán maga a földesúr állt, aki azonban személyesen ritkán hozott ítéletet, azonban az ő nevében ítéleztek beosztottjai, elsősorban a várnagyok, akik az úriszék tárgyalásait vezették. Első fokon azonban a város bírása ítélt a tanácsal együtt.

A városban levő vámhelyet 1390-ban, az Perényieknek szóló adománylevelében említik először. Minden bizonnyal a Ronyva hídjánál felállított vámról van szó, ahol ekkor már

³⁵ DL 1709, 1759, 1915, 2059, 4164, 4026, DF 223505, 251390.

³⁶ DL 6980; *Dongó Gyárfás Géza*: Sátoralja-Újhely város törvényei a XVII. évszázadban. = AZT 13. (1907.) 91.

³⁷ DL 21935, 14317, 22710, AO II. 101.

³⁸ U et C 95–22.

³⁹ *Tringli István*: Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. = Századok 144 (2010). (A továbbiakban: *Tringli* 2010.) 1328; ZsO IV. 2183.

régóta fizettek az utasok az átkelésért. A közeli városok kereskedői gyakran érintették a települést. Bártfa és Sátoraljaiújhely kapcsolatai különösen jelentősek voltak. Bártfán és környékén nem termett szőlő, a bártfaiaik a bort a középkor végén jelentős részben itt szerezték be. 1495-től kezdve Bártfa városa szőlőket vett és műveltetett az újhelyi hegyeken.⁴⁰

A középkori forrásokban Újhelyet többnyire három szóval jelölték, a *villa*, *civitas* és *oppidum* kifejezésekkel, valószínűleg mindegyik szó mögött magyarul egyszerűen a város szót kell értenünk. A *villa*-t a város alapításától kezdve a 14. sz. első harmadáig használták, utána ez a kifejezés teljesen eltűnt az oklevelekből.⁴¹ A 14. sz. közepétől a század végéig a város neve mellé a *civitas* főnevet tették, így nevezték a várost a városi tanács oklevelei és a külső oklevélírók is.⁴² A város eladományozása után megjelölése azonnal megváltozott. Ettől kezdve a külső oklevelek kiadói szinte kivétel nélkül, következetesen *oppidum*-nak nevezték.⁴³ Az önelnevezés jóval lassabban követte e változást: az újhelyi oklevelek fogalmazói a 15. sz. első harmadáig továbbra is *civitas*-nak titulálták a várost, azután azonban ők is áttértek az *oppidumra*.⁴⁴ A középkor végén az *oppidum* szó pontos magyar fordítása a mezőváros volt, ami jogi kategóriának is számított. E magyar szót azokra a városokra használták, amelyeket nem vett körbe fal, hanem a város lakott területe után közvetlenül a mezők következtek.

A város saját írásbelisége egy 1349-es oklevéllel kezdődik, a város pecsétjét is ekkor említik először.⁴⁵ Korábban a pataki, majd az újhelyi plébános állított ki hasonló ügyekben okleveleket. A várost a bíró mellett ekkor két esküdt és 12 ún. vén képviselte. A vezetést a középkor folyamán többször is átszervezték. 1504-ben említették először a város élén álló személyt főbíróként, ez a tisztségnév a kora újkorban állandósult is.⁴⁶

Forrásaink nem alkalmasak a város középkori társadalmának elemzésére. A város lakóinak összességére használt latin nyelvű terminológia nem volt állandó: kezdetben vendégeknek, majd polgároknak nevezték őket. Csak egy lengyel származású közjegyző használta a lengyel latinságban elterjedt *oppidanus* szót az újhelyiekre, ami szó szerint mezővárosi polgárt jelentett.⁴⁷ Sem ezek, sem pedig a nevek előtt álló, társadalmi hovatartozást jelölő kifejezések azonban nem reprezentálták az egész közösséget, szinte kizárólag a város jobb módú lakóit jelölték: a városi tanács tagjait, illetve pálos kolostorra ingatlant hagyó polgárokat. 1514-ben a város lakói közül talán többen is csatlakoztak a keresztes hadakhoz, akik a két kolostort feldúlták, okleveleiket elpusztították, birtokaikat elfoglalták.⁴⁸

⁴⁰ Gecsényi Lajos: Bártfa város szőlőgazdálkodása 1485-1563. = Agrártörténeti Szemle 8. (1966.) 471; *uő.* Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a XV-XVI. század fordulóján. = Uo. 14. (1972.) 345. Fügedi Erik: A bártfai XVI. század eleji bor- és lókvitel néhány kérdése. = Uo. 14. (1972.) 55.

⁴¹ ÁUO IX. 391; Fejér VIII/2. 294.

⁴² Anjoukori okmánytár, szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I-VII. Bp. 1878-1920. (A továbbiakban: AO) V. 258; DL 7084; AO III. 92; Fejér X/1. 610.

⁴³ Krassó III. 219; DL 22710.

⁴⁴ DL 10880; DL 12793, 67367; DF 217937. További adatok: Gulyás 2008. 59.

⁴⁵ AO V. 258.

⁴⁶ Gulyás 2008. 77 s. kk.

⁴⁷ DL 8797, 16933.

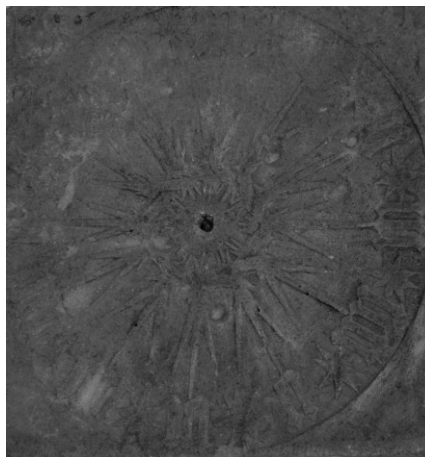
⁴⁸ Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. coll. ed. red. Antonius Fekete Nagy, Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi, Geisa Érszegi. Bp., 1979. 542; MOL Acta Paulinorum 76 ½-30.

A pálos templom kőből készült óralapja (1501)

Szigeti Sándor felvétele

Az újhelyi egyházak

A középkori Újhelyen három egyház gondoskodott a hívekről.⁴⁹ A Szent Imre plébániatemplom a piacon állt, kb. a mai templom helyén. Ennek az egyháznak különleges jogai voltak: az egri egyházmegye alól kivett, közvetlenül az esztergomi érsekség alá tartozó plébánia volt. Az újhelyi egyház e jogát a pataki egyháztól örökölte. Patak ugyanis már Újhely alapítása előtt ilyen, ún. *exempt* egyháznak számított, valószínűleg az egész ispánság a pataki plébániának volt alárendelve. A kivételezett helyzet azzal is együtt járt, hogy a plébános maga szedte be a tizedet, és azt teljes egészében megtarthatta. Az újhelyi plébánia kialakítása után a pataki plébános jogai némileg csorbultak, de egészen a reformációig az újhelyi tizedek háromnegyed része továbbra is őt illette meg, az újhelyi papnak be kellett érnie a dézsma negyedével. A plébános munkáját a középkor végén két káplán segítette. Az újhelyi klerikusok ellátását szolgálták a templomban levő oltárokhoz – ezek egy része valószínűleg kápolna volt – tartozó javadalmak, melyek szőlők, szántók kaszálók voltak. A plébánia ismert középkori oltárai említéseik éve szerint így következnek: Zsófia (1468), Szentháromság (1468), angyalok (1506), mindenszentek (1526), Krisztus teste (1527).

A plébános háza a templom közelében volt, ugyanott, ahol ma is áll a parókia. Ennek céljára kétszer akkora telket hasítottak ki, mint amekkorák a normál piaci telkek voltak. 1477-ben említik először az itteni iskolamestert, 1500-ban két újhelyi pap iratkozott be a római Szentlélek-társulatba. A városnak az alapítólevélben biztosított plébánosválasztó joga elenyészett, a városi tanács azonban kisebb ügyekben még a középkor végén is beleszólt a plébánia ügyeibe. E feladattal gondnokokat, korabeli magyar szóval egyházfikat bíztak meg. Először 1509-ben említették őket, akkor hárman voltak, és a templom építésével kapcsolatos pénzügyi teendőket látták el.

A város alapításával közel egy időben két szerzetesközösség jött létre Újhely területén: a pálos és a vilhelmita (később ágostonos) remetéké. A vilhelmita rendnek Magyarországon a 13. században több rendháza volt. A későbbi magyar ágostonos közösségek jelentős része közülük kerülhetett ki. A vilhelmitákat és négy másik remeteközösséget 1256-ban IV. Sándor pápa egyesítette a Szent Ágoston remetéinek rendje, egyszerűen ágostonos remeték neve alatt. A magyar vilhelmita rendházakban egy ideig még megőrizték régi nevüket és valószínűleg saját szokásaikat is. A vilhelmiták, akárcsak a későbbi ágostonosok, csak nevükben voltak remeterend, valójában a koldulórendek között tartjuk számon őket. Az újhelyi rendház lakóit még 1324-ben is vilhelmitáknak nevezték. Ez az említés azonban már csak az eltűnőben levő vilhelmita hagyományt tükrözte vissza: ekkor már valójá-

⁴⁹ *Tringli István: Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt. = Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk.: Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011. 377-396.*

ban ágostonosok voltak. A vilhelmita kolostor csaknem teljesen bizonyosan királyi alapítású volt. 1325-ben említették először a rendház védőszentjét, Szent István királyt. Templomuk vagy eredetileg is kettős titulusú volt, vagy idővel vette fel a királyszent mellé a Boldogasszony titulusát: 1358-ban csak Boldogasszony-kolostornak nevezték, 1418-ban a Perényiek a Boldogasszony patrocínium nevére kérték az ágostonosok számára búcsúengedélyt. Kettős titulusát először 1468-ban említették. A rendház és a hozzá tartozó templom a városnak a dombra kapaszkodó szélén állott, ott ahol a 17. században a Lorántffy Zsuzsanna kastélyt emeltetett. Az ágostonosoknak egy egész utcájuk volt Újhelyen, az ott élők külön bíró fennhatósága alatt éltek. Az 1540-es években még lehetett némi rendi élet a klastrom falai között, mivel az 1540 és 1551 között összeállított ágostonos kolostorjegyzékben a működő rendházak között sorolták fel. Néhány év múlva azonban a kolostor feloszlott, jószágait a reformáció hívévé szegődött földesúr, Perényi Gábor foglalta el.

Az ágostonosokról sokkal kevesebbet tudunk, mint az újhelyi pálosokról, akiknek fennmaradt középkori levéltárjuk. Jóságaik közül érdemes kiemelni az Újhely és Patak határán fekvő Oremus-szőlőt, amely a reformáció után az uradalomé lett. A szőlő egykori szerzetes birtokosairól kapta nevét, akiknek azonban elenyészett az emléke, és az Oremus nevet később különbözőképpen magyarázták.

A város legrégebbi egyháza valószínűleg a Szent Egyed kolostor volt. A plébánia és az ágostonos kolostor múltját csak a városalapításig tudjuk visszavezetni, a Szent Egyed klastrom alapítása azonban némileg megelőzhette ezeket. 1312-ben a kolostor remetéi IV. Béláig vezették vissza a közösség birtokainak múltját. A későbbi rendi hagyomány ennek az oklevélnek az alapján már egyértelműen IV. Bélát tette meg a rendház alapítójának. A Szent Egyed kolostor remetéinek első említése 1281-ből származik. Az 1320-as években kezdték őket pálosoknak nevezni. A klastrom remetéi tehát már generációk óta éltek lakhelyükön, amikor a pálos rendbe sorolták őket. A 14. század végétől kezdve az újhelyi kolostor három közeli pálos kolostorral együtt egy körzetet alkotott, amelynek élén az újhelyi vikárius állt. 1434 előtt a templomot átépítették, újraszentelésekor két védőszent oltalma alá helyezték. Megtartották a régi Szent Egyed patrocíniumot, melléje azonban felvették a szeplőtelen Szűz Máriát is. E kettős titulus alatt 1434-ben említették először a templomot, ekkor jegyezték fel róla azt is, hogy újonnan építették. Az új templom oltárára is Szűz Mária került.

Ezután a város mindkét szerzetes rendháza két védőszent oltalma alatt állt. Bár az ágostonosok templomának egyik patrocíniuma is Boldogasszony volt – ráadásul az régebb óta, talán már alapításától fogva viselte e titulusát – a középkor végi Újhelyen mégis a pálos templom lett a Boldogasszony-egyház. A mindennapi szóhasználat az ágostonosok templomának Boldogasszony elnevezését elhagyta, a pálos templom esetében pedig csak a Boldogasszony titulusat használta. 1469 körül és 1515-ben a templomot és a rendházat újból átépítették. 1515-ben a pataki plébános élete tartamára elengedte a kolostor által neki fizetendő bor-és gabonatizedeket. Az 1515-ös újjáépítés talán kapcsolatban állott a keresztesek dúlásával, ami a pálos kolostort sem kerülte el. 1471-ben egyike volt az ország tíz legjelentősebb pálos kolostorának, amelyek búcsúengedélyt kaptak. Gyöngyösi Gergely pálos rendtörténetében többször említi az újhelyi kolostort. Itt őrizték Szent Pál egyik ereklyéjét. A mohácsi csatába induló utolsó Pálóczi ékköves aranygyűrűjét hagyta

Az egykori pálos kolostor és templom
Szigeti Sándor felvétele, 2011

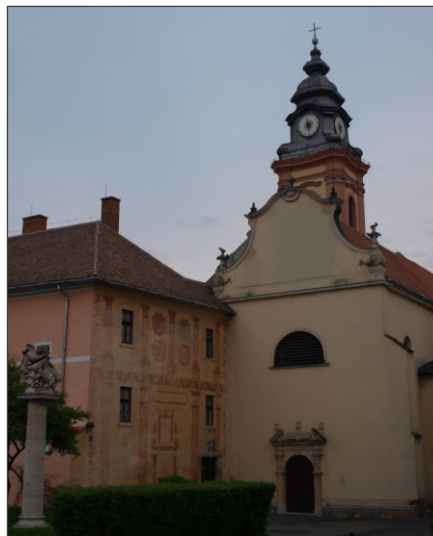
arra a célra, hogy a szent ujját azzal díszítsék. A templom két középkori kápolnáját ismerjük. A Szent Egyed kápolnáról Gyöngyösi Gergely művében olvashatunk, egy 1515-ben kelt oklevélben pedig a tizenegyezer szűz tiszteletére emelt kápolnát említik.

A kolostor birtokügyeit épségben maradt levéltárának köszönhetően nagyon jól ismerjük.⁵⁰ Az újhelyi pálos templom és rendház – azaz a mai piarista templom és rendház – egyike a legépebben fennmaradt pálos kolostoroknak. Évszázadok óta beépített területen fekszik, így régészeti kutatására nem volt lehetőség. A Szent Egyed kolostor a középkori, sőt az újkori város területén kívül állt. Helyzetét pontosan kifejezték azok a reformáció előtti források, melyek többnyire „Újhely melletti” kolostornak nevezték. A kolostor körül feküdt az újkori Barátság, azaz a kolostor legrégebbi belső birtoka, ami talán a középkorban is lakott terület volt.

Az újhelyi egyházak kegyurai a pataki uradalom urai voltak. 1418-ban a Zsigmond király kíséretében a konstanzi zsinaton tartózkodó Perényi Péter búcsúengedélyt kért pataki, újhelyi, szinai és perényi egyházai számára. Mindhárom újhelyi egyház, a plébánia, a pálos és az ágostonos templom látogatói búcsúban részesültek.

Újhely és Patak

Tanulmányunk vége felé újra vissza kell térni a város alapításához. Itt az ideje, hogy sorra vegyük, milyen szerepe volt az ispánság központjának Újhely létrejöttében. Mint már említettük, semmiféle nyoma nincs annak, hogy 1261 előtt lakott település, vagy települések feküdtek volna Újhely területén. Látszólag csak a Szent Egyed oltalmába ajánlott remetekolostor állott itt akkor, amikor a „sátorelői hospesek” István hercegtől elnyerték kiváltságaikat. Volt történész, aki ennek alapján úgy gondolta, hogy a pataki ispánság Ronyvaig terjedő része lakatlan volt, és azt csak a 13-14.sz.-ban népesítették be.⁵¹ Nehéz azonban elképzelni, hogy a kora-középkorban szokásos aprófalvas települési viszonyok között egy ilyen kedvező közlekedési adottságokkal rendelkező helyen, ráadásul a korai Árpád-korban sűrűn lakott Bodroghöz közelében ne lett, vagy ne lettek volna e területen lakott helyek.⁵² Patak kiváltságai – ezen egyszerre kell értenünk a település és az egyházak szabadságait – azonban időben megelőzték a újhelyi privilégiumokat. A középkori jogfelfogás szerint új szabadság nem lehetett a meglevő szabadság kárára. Patak tehát szabadságának megszerzésével járt Újhely előtt, ezért találunk öt olyan területet, ahol a városjog

⁵⁰ F. Romhányi Beatrix: Pálos gazdálkodás a 15-16. században. = Századok 141. (2007.) 299-351.

⁵¹ Szűcs 1993. 35.

⁵² Valter Ilona: Régészeti adatok a Bodroghöz honfoglalás-kori településtörténetéhez. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 3. (1963.) 131-139.

adományozásakor figyelembe vették Patak már meglevő kiváltságait. A pataki hospesek kiváltságait kétszer is említették az újhelyi városprivilegiumban, a pataki szabadságok mindkét alkalommal mintául szolgáltak az újhelyiek számára. István herceg kiváltságlevele tehát részben a pataki vendégek meglevő jogát adományozta tovább. A korai pataki privilegiumlevél nem maradt ránk, Zsigmond király pataki kiváltságlevele jóval későbbi alkotás.⁵³ Ha az olaszoknak már a 13. század elején volt kiváltságlevelük, minden bizonyítással a patakiak is rendelkeztek hasonlóval. Feltételeztük azt is, hogy a pataki kiváltságokat említő pontig a pataki városprivilegium rendelkezései megegyeztek az újhelyi kiváltságlevelben írottakkal. A városjogokban szokásos jogátadás, jogátvétel történt tehát Újhely kiváltságainak megfogalmazásakor.

A kiváltságlevel második részében a pataki szerzetesek feladatává tették, hogy a várnagy és az újhelyiek közti esetleges vitában tanúskodjanak. Pártatlanságuk miatt esett rájuk a választás. Egyrészt egyházi személyként kívül álltak a világi társadalmon, másrészt patakiak lévén nem húztak volna sem a várnagyhoz, sem pedig az újhelyiekhez. A pataki ferencesek és domonkosok érdekeit vették figyelembe akkor is, amikor Újhelyre vilhelmitákat telepítettek. A két pataki rendház túl közel volt Újhelyhez. Ha itt is Szent Ferenc vagy Szent Domonkos rendjén élő barátok telepedtek volna le, zavarták volna a patakiak koldulási körzetét. A négy koldulórend közül a karmeliták alig terjedtek el Magyarországon, így már csak az időközben ágostonossá lett vilhelmitákat lehetett Újhelyre hozni. A pataki plébánosnak az újhelyi plébánia fölötti jogai korántsem merültek ki a tizedszedésben. Az újhelyi birtokügyeket – legalábbis az egyházakat érintőket – 1336-ig a pataki plébános előtt foglalták írásba. A pataki plébános a két újhelyi kolostor közti perben delegált szentszéki bíró volt, egy újhelyi egyházi ügyben pedig felperesként járt el. Kisebb újhelyi egyházi ügyekben a földesúr őt bízta meg a per elintézésével, és máskor is ítelt ilyen perekben. Az újhelyi plébánost a 14. sz. folyamán több alkalommal a pataki plébános vikáriusának nevezték.

Az újhelyi hétfői vásári nap is a patakihoz alkalmazkodott. A 13. században már meglevő jogi norma volt, hogy egy napi járóföldön belül ugyanazon a napon nem lehetett hetivásárt tartani. Patak vásárának első említését ugyan csak évtizedekkel későbből, 1335-ből ismerjük. Ennek ellenére szinte elképzelhetetlen, hogy Újhelyen előbb volt hetivásár, mint Patakon. A vásári napok egymásutánja is ezt támasztja alá. Patakon szombaton volt hetivásár, ezért tették a mellette fekvő Újhely vásárát a következő munkanapra, hétfőre. A vásárnap vásár nem ugyan rendkívüli jelenség, de úgy látszik, itt még el akarták ezt kerülni.⁵⁴

A város jelképe

A középkori magyar városok jelképeit elsősorban pecsétjeikről ismerjük. A mezővárosok esetében különösen nehéz címerről beszélni, hiszen aligha festették valaha is szimbólumaikat pajzsra. A pecséteken sokszor mégis pajzsba rendezték el a városi szimbólumokat, ezért aztán nem egészen jogosulatlan mezővárosi címereket sem emlegetni.⁵⁵

⁵³ Gulyás 2008. 30.

⁵⁴ Weisz Boglárka: Vásártartás az Árpád-korban. = Századok 141. (2007.) 888; uő. Vásárok a középkorban. = Századok 144. (2010.) 1452; Tringli 2010. 1329.

⁵⁵ Darvasy Mihály: Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Bp., 1942.

Sátoraljaújhely pecsétje, 1513.⁵⁶

Újhely pecsétjének jelképei ritkák a magyar városi pecsétek között. Fő motívuma egy V betű, mely a város nevének középkori helyesírás szerinti szókezdő betűje. Újhely nevének leggyakoribb írott alakja a középkorban ugyanis *Vyhel* volt. A betű felett egy háromvirágú szőlővessző fekszik, heraldikai szak kifejezéssel élve: lebeg. Az első pecsét körirata: ·SIGILLVM D·VIHEL +, feloldva *sigillum de Vihel*, azaz „új helyi pecsét”. A későbbi pecsétek évszázadokon keresztül ugyanezt a két motívumot használták. Változás az újkorban történt, amikor már több pecsétet használtak párhuzamosan. Ekkor a V betű fölé fektetett virágzó szőlővesszőt egy kerek szírmű virágra cserélték, ami nem a betű fölött feküdt, hanem a betű szárai közül nőtt ki. A város nevének szókezdő betűi a felvidéki bányavárosok pecsétjein is előfordulnak, ott azonban csak kiegészítő motívumként. Az újhelyi pecsét azért különleges, mert itt a fő motívum a betű. Különösen szokatlan ez egy túlnyomórészt írástudatlan társadalomban, ahol a pecsét szerepe épp az volt, hogy mindenki számára érthető legyen.

A város legrégebb szimbóluma talán nem is ez volt. Lehetséges, hogy eredetileg egy háromszögletű pajzsban az Árpádok vágásai – ezúttal pólyái – feküdtek, amely fölé virágzó szőlővesszőt fektettek. Ez a motívum megfelelt az Árpádok által alapított királyi városok pecsétjeinek. A pecsétet azonban átalakították: a háromszögletű pajzs közepét kivésték, így alakították ki a V betűt. Az első pecsét lenyomatán a V betű szárain még látszanak a pajzs pólyái. Az Anjouk az Árpádok címereit is használták, a pecsét átalakítása tehát nem a dinasztiaaváltáskor, hanem akkor történhetett, amikor I. Károly eladományozta a várost. Mivel a város nem volt királyi kézen, a királyi címet sem viselhette pecsétjén, ezért hozták létre kényszermegoldásként a V betűs pecsétet.⁵⁷

⁵⁶ Štátny archiv v Prešove, pobočka Bardejov, Magistrát mesta Bardejov, Missiles 4398. Foto: Štefan Péchy.

⁵⁷ DL 4430, 8612; *Thaly Kálmán*: Öt magyar községi pecsét a XV. és XVII. századból. = Századok 3. (1869.) 65.